

РОМСЬКА | МОВА

Інформаційна публікація про ромську мову: огляд

0.0

Проект Грацького університету «Ромська мова» / Дітер В. Гальвахс

Роми, сінті, кале й багато інших груп європейського населення, яких разом здебільшого зневажливо звуть «цигани», називають свою мову *романі, циганська* або *ромська*. За своїм мовно-генетичним походженням це ново-індоарійська мова, що належить до індоарійської групи індоєвропейської сім'ї мов. Як мова індоарійської діаспори, яка трапляється лише за межами Індійського субконтиненту, у Європі ромська мова використовувалася для спілкування ще із Середньовіччя, а сьогодні є невід'ємною частиною європейського мовного розмаїття.

Перша інформаційна публікація стосується генетичних та історичних аспектів ромської мови. Чотири інші розповідають про окремі лінгвістичні структурні рівні: лексика, фонетика, морфологія та синтаксис. За ними йде детальний опис діалектології, а в останній презентації йдеться про соціолінгвістичну ситуацію ромської мови.

1_ РОМСЬКА: ІНДОАРІЙСЬКА МОВА ЄВРОПИ

розповідає про генетичну належність та історію ромської мови й мовознавства.

2_ СЛОВА

розповідає про лексику ромської мови, яка ділиться на два шари: пізніше запозичення з європейських мов і так звана доєвропейська успадкована лексика. Остання дала дослідникам змогу прослідкувати маршрут міграції ромів з Індії в Європу.

3_ ЗВУКИ

описує фонологію ромської мови, зокрема типові індоарійські звуки та низку явищ, викликаних контактом із європейськими мовами.

ПОГЛЯДИ, ВИСЛОВЛЕНІ В ЦІЙ РОБОТІ, Є ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ АВТОРІВ І
НЕОБОВ'ЯЗКОВО ВІДОБРАЖАЮТЬ ОФІЦІЙНУ ПОЛІТИКУ РАДИ ЄВРОПИ

Усі права захищено. Жодну частину цієї публікації не можна перекладати, відтворювати чи передавати жодною формою чи електронними (CD-диск, Інтернет тощо) або механічними засобами, зокрема копіювати, записувати чи використовувати будь-яку систему збереження або відновлення інформації без попереднього письмового дозволу від Видавничого відділу Управління зв'язків (F-67075, Strasbourg cedex або publishing@coe.int)

4_ ФОРМИ

опис морфології на основі традиційного поділу на іменники, дієслова та частки, розповідь про європейські та доєвропейські елементи.

5_ РЕЧЕННЯ

синтаксис ромської мови, яку синтаксично та типологічно класифікують як мову SVO (підмет-присудок-додаток) через її послідовність слів у нейтрально стверджувальному реченні: підмет-присудок-додаток

6_ ДІАЛЕКТОЛОГІЯ

розповідає про множинність ромської мови, яка проявляється в низці діалектів і різновидів. Доволі статичний опис груп діалектів в Інформаційній публікації 6.0 доповнено більш динамічним оглядом в Інформаційній публікації 6.1.

7_ СОЦІОЛІНГВІСТИКА

розповідає про соціально-політичну та соціокультурну ситуацію ромської мови й описує її позицію та функціональність у колективному мовному репертуарі різних груп мовців.

Для опису ромської мови також використано відкриту форму інформаційної публікації, щоб дозволити її розширення та доповнення в тематичних та інших сферах, як-от детальний опис окремих різновидів чи діалектів. Як і раніше, це лише перший крок і лише основна перша презентація. Вона в жодному разі не є вичерпним остаточним викладом цієї теми.

ЛІТЕРАТУРА

Крім роботи Matras, Yaron. 2002. *Romani: A linguistic introduction*. Cambridge: Cambridge University Press, яка є стандартною працею про ромську мову та лінгвістику та яку часто цитують і на яку додають посилання в окремих інформаційних публікаціях, хочемо звернути вашу увагу на вебсайт двох проєктів, що стосуються ромської мови, і беруть участь у підготовці цих інформаційних публікацій:

<http://romani.uni-graz.at/romani/> та <http://romani.humanities.manchester.ac.uk/>

ПОДЯКА

Ми вдячні всім авторам, які зробили активний внесок у підготовку інформаційних публікацій, а також пасивним авторам, яких ми цитували як джерела. Ми вдячні, що змогли скористатися досвідом і підтримкою п. Мозеса Ф. Гайншінк (Mozes F. Heinschink), завдяки якому, серед іншого, став можливим *Проект Грацького університету «Ромська мова»*, а внаслідок нього – ці інформаційні публікації, і який був і досі є цінним помічником у діяльності, пов'язаній із цією темою.

КОМАНДА ІНФОРМАЦІЙНИХ ПУБЛІКАЦІЙ

редактори: *Проект Грацького університету «Ромська мова» (Romani Project Graz)* | переклад: Улла та Генрі Бріско (*Ulla & Henry Briscoe*) | макет і дизайн: Маркус Візнер (*Marcus Wiesner*) | координування: *Проект Грацького університету «Ромська мова» (Romani Project at the University of Graz)* у тісній співпраці з *Проектом Манчестерського університету «Ромська мова» (Romani Project at the University of Manchester)* і *Проектом Ради Європи «Освіта ромських дітей у Європі»*

© Рада Європи. Усі права захищено. Жодну частину цієї публікації не можна перекладати, відтворювати чи передавати жодною формою чи електронними (CD-диск, Інтернет тощо) або механічними засобами, зокрема копіювати, записувати чи використовувати будь-яку систему збереження або відновлення інформації без попереднього письмового дозволу від Видавничого відділу Управління зв'язків (F-67075, Strasbourg cedex or publishing@coe.int) <http://www.coe.int>

ПРОЄКТ «ОСВІТА РОМСЬКИХ
ДІТЕЙ У ЄВРОПІ»
<http://www.coe.int/education/roma>

[romani] PROJECT

<http://romani.uni-graz.at/romani>
<http://romani.humanities.manchester.ac.uk>

РОМСЬКА | МОВА

Інформаційна публікація про ромську мову: РОМСЬКА – Індоарійська мова Європи

1.0

Проект Грацького університету «Ромська мова» / Дітер В. Гальвахс

Romani і **Romanes** (романі, ромська мова) – це загальні назви мови ромів, сінті, кале й інших етнічних груп Європи, які розмовляють або розмовляли індоарійською мовою. Ці групи населення разом називають терміном «цигани», який здебільшого використовуються у зневажливому значенні.

- Слово **Romanes** походить від прислівника *Džanes romanes?* («Чи знаєте/розмовляєте ви романі?»). Назву **Romanes** використовують майже винятково в німецькомовних регіонах.
- Слово **Romani** походить від прикметника *Romani čhib* – романі, ромська мова. У всьому світі використовують назву **Romani** (романі), яку в англійських текстах часто також пишуть як *Romany*. Крім того, в групі індоарійських мов, до якої генетично належить ромська мова, більшість назв мов закінчуються на -i: *Assami* (ассамська), *Bengali* (бенгальська), *Gujarati* (гуджараті), *Hindi* (гінді), *Maharathi* (маратхі), *Panjabi* (пенджабська) тощо. Тому така міжнародна назва цим вказує на спорідненість ромської з цією групою мов.
- Назву **Roman** використовують для свого різновиду мови роми в Бургенланді, а сінті називають свої діалекти **Rómanes** (з наголосом на «о») або **Sintitikes**.

Далі ми використовуватимемо лише назву ромська мова. Окремі різновиди ромської мови називаються бургенландська ромська, келдерарська ромська, ловарська ромська, ромська сепечи, ромська сінті, урсарська ромська тощо.

ПОГЛЯДИ, ВИСЛОВЛЕНІ В ЦІЙ РОБОТІ Є ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ АВТОРІВ І НЕОБОВ'ЯЗКОВО ВІДОБРАЖАЮТЬ ОФІЦІЙНУ ПОЛІТИКУ РАДИ ЄВРОПИ.

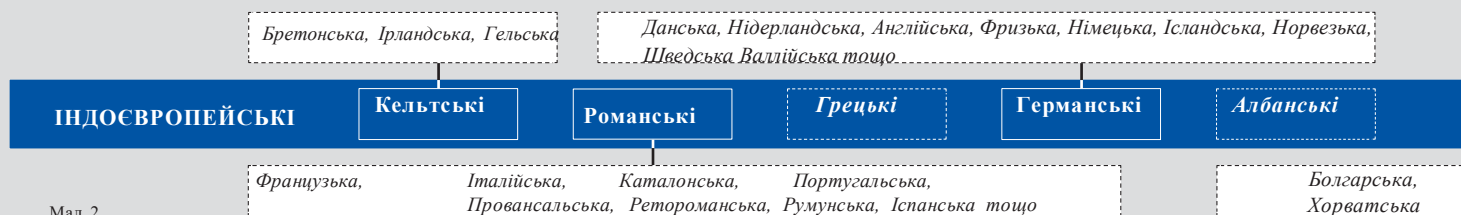
Усі права захищено. Жодну частину цієї публікації не можна перекладати, відтворювати чи передавати жодною формою чи електронними (CD-диск, Інтернет тощо) або механічними засобами, зокрема копіювати, записувати чи використовувати будь-яку систему збереження або відновлення інформації без попереднього письмового дозволу від Видавничого відділу Управління зв'язків (F-67075, Strasbourg cedex або publishing@coe.int)

ТРАДИЦІЙНО КОЧОВЕ НАСЕЛЕННЯ, ЩО РОЗМОВЛЯЄ ІНДО-АРІЙСЬКИМИ МОВАМИ ЗА МЕЖАМИ ІНДІЇ

Мал. 1

РОМСЬКА МОВА НАЛЕЖИТЬ ДО ІНДОЄВРОПЕЙСЬКОЇ СІМ'Ї МОВ

Мал. 2

РОМИ, СІНТІ, КАЛЕ ТОЩО.¹

Етнонім *Roma* або *Řoma* – ř = /R/ (роми) – це множина від слова *Rom* / *Řom* («чоловік»). Більшість груп використовують слова *rom* і *romni* не лише для позначення родинного зв'язку «чоловік» і «дружина», але й для загального позначення осіб, які є членами групи *rom* («(ромський) чоловік»), *romni* («(ромська) жінка»). Оскільки в ромській синті ці слова не мають останнього значення, синті не використовують слово *Roma* (роми) для позначення всього ромського народу. Щоб виправити поширену помилку, слід зазначити, що *rom* не означає «людина». Натомість спостерігається, що для цього слова в ромській мові зазвичай використовують слово *manuš*. Також часто використовують позначення *Romas* (роми). Воно утворене на основі хибного сприйняття слова *Roma* в одиниці.

Оскільки слово *Romas* використовують і кваліфіковані носії ромської мови у своїх заявах англійською, німецькою й іншими мовами, цей термін зараз розуміють і приймають, а тому його

слід тлумачити як неологізм. Деякі групи також використовують інші назви: *Romanichal* (романічел), *Kale* (кале), *Manuš* (мануш) і *Sinti* (сінті) – це лише деякі приклади самоназв, які застосовує населення, що розмовляє ромською. Позначення *Sinti* використовують підгрупи, які на ранніх етапах оселилися в німецькомовних регіонах. *Sinti* Франції називають себе *Manuš* (мануш, фр. – *Manouche*). Назва *Romanichal* (романічел) трапляється переважно серед британських груп. Деякі з них також називають себе *Gypsies* (цигани). Термін *Kale* (кале) («чорні» використовують *Calé*, які тривалий час живуть на Піренейському півострові, і *Kaale* Скандинавії, що проживають у Фінляндії та Швеції. Усі групи, що проживають у центральній і східній Європі називають себе *Roma* (роми).

Таку назву також використовують ті, хто в XIX та XX столітті емігрував із центральної та східної в західну Європу й за океан. Інші назви груп узяті з інших мов.

Часто в їхній основі лежать традиційні професії: наприклад, *Kalderaš* (калдераш) означає «працівник олов'яної шахти» й походить від ромського слова *căldărar*; *Čurari* (чурарі) означає «майстри з виготовлення сита» й походить від ромського слова *ciurar*; *Ursari* (урсари) означає «поводирі ведмедів» і походить від ромського *ursar*; *Sepeči* (сепечи) означає «майстри з плетіння корзин» і походить від турецького слова *sepetçi*; *Bugurdži* (бугурджі) означає «виробники бурів» і походить від турецького слова *bugurcu*; *Arli* або *Erli* (арлі або ерлі) означає «осілі» й походить від турецького слова *yerli*; *Lovara* (ловара) означає «торговці кіньми» й походить від угорського слова *Hungarian ló* («кінь»). Людей неромського походження зазвичай називають *gadže* – *gadžo* («неромський чоловік») або *gadži* («неромська жінка»). Це слово здавна використовують на позначення чужинців, у ромів середнього сходу воно звучить як *kaddža*, а серед вірменських

¹ Деякі частини цього розділу взято з домашньої сторінки Проєкту Манчестерського університету «Ромська мова»:

Matras, Yaron. History of the Romani Language: Names. 4. Aug. 2008 <http://romani.humanities.manchester.ac.uk/files/11_names.shtml>.

ПРИКЛАДИ, ЯКІ ІЛЮСТРУЮТЬ ПРИПУЩЕННЯ ТЕРНЕРА ПРО РАННЮ МІГРАЦІЮ РОМІВ В ІНДІЇ

Інновації, спільні для ромської та інших центральних індоарійських мов, як-от гінді: ці регулярні звукові зміни вказують на зв'язок із санскритом і тривале перебування носіїв ромської мови на території центральної Індії:

	‘дерево’	‘кров’
Санскрит:	ṛ kī a	ra kt a
Ромська:	ru kh	ra
Гінді:	rū kh	rā ā

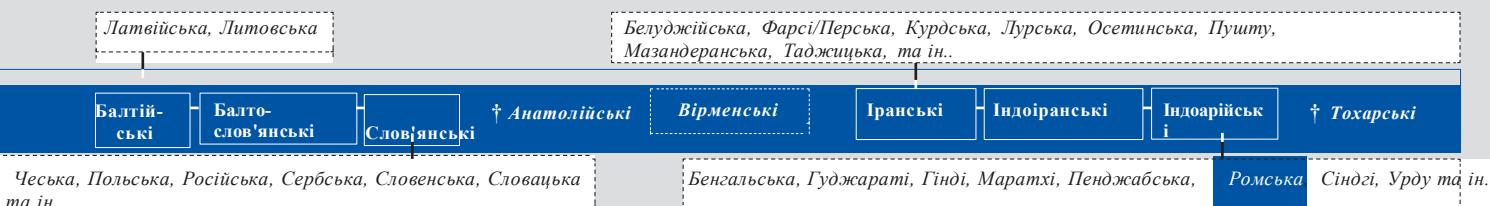
Різниця між ромською мовою та центральними індоарійськими мовами: це консервативні риси ромської на противагу інноваціям центральних індоарійських мов, що підтверджує припущення про ранню міграцію з центральної Індії:

	‘виноград’	‘добро’
Санскрит:	dr ākīā	mī iŷ a
Ромська:	dr akh	mī št o
Гінді:	ākh	mī th ā

Паралелі інноваціям у північно-західних індоарійських мовах, як-от сінді, яких немає в мовах центральної Індії, вказують на те, що впродовж тривалого часу носії ромської мови проживали на північному заході індійського субконтиненту:

	‘згин’	‘зуб’
Санскрит:	va &k uē	da nt aē
Ромська:	ba ng o	da nd
Сінді:	wi &g u	ōa nd u
Гінді:	bā a:	dā

Мал. 3

ломів як *kača*, серед різних груп домів Індії – *kājwā*, *kajjā* або *kājarō*. У деяких регіонах було знайдено більш конкретні назви.

Наприклад, на Балканах роми називають мусульман (зокрема турків і албанців) *xoraxane* або *koraxane*. Слов'ян вони називають *das* на основі тотожного питомо

індоарійського слова на позначення поняття «раб». Таке слово виникло внаслідок схожості між грецькими словами *sklavos* («раб») і *slavos* («слов'янин»).

РОМ, ЛОМ, ДОМ²

Ромська – єдина індоарійська мова, яку використовують виключно в Європі з часів Середньовіччя. Це частина явища так званих мов індоарійської діаспори, якими розмовляють кочівні спільноти індоарійського походження за межами Індії. Назва *Rom* або *Ārom* (роми) має споріднені слова, які використовують інші кочівні (мандрівні) спільноти, що розмовляють індоарійськими мовами чи використовують спеціальну лексику індоарійського походження: *Lom* (ломи) Кавказу й Анатолії застосовують індоарійську лексику в мові *ломаврен*, їхнього різновиду вірменської мови. *Dom* (доми) Близького Сходу, які первинно

були металообробниками та потішниками, розмовляють мовою *домарі* – однією з найбільш консервативних сучасних індоарійських мов. У долині Хунза на півночі Пакистану населення *Dum* (дум), люди якого також є металообробниками та музикантами, розмовляє центральною індоарійською (тобто не місцевою) мовою [мал. 1].

На основі систематичних змін звуків, помічених у цих мовах, ми доволі точно знаємо, що всі ці назви походять від індійського терміна *dom*. У різних частинах Індії групи, відомі як *Dom* (дом), є кастами кочових комерсантів.

Про домів згадують чимало середньовічних індійських письменників, як-от Аль-Біруні (~1020 р.н.е.), філолог Хемачандра (~1120 р.н.е.) і кашмірський історик Кальхана (~1150 р.н.е.). Усі вони описують дом як касту нижчого рівня, люди якої зазвичай займалися підмітанням, музикою, жонглюванням, металообробкою та плетінням кошиків, а в деяких регіонах – сезонним фермерством. Доми в Індії досі займаються схожими ремеслами. Тому самоназва *dom* > *rom*, схоже, бере початок від назви касты, яку в різних регіонах використовувало різне населення, що займалося однаковими видами ремесел.

² Цей розділ узято з домашньої сторінки Проєкту Манчестерського університету «Ромська мова»:

Matras, Yaron. History of the Romani Language: Origins. 4. Aug. 2008 <http://romani.humanities.manchester.ac.uk/files/11_origins.shtml>.

РОМСЬКА МОВА – МОВОЗНАВСТВО

До самого кінця XVIII століття про походження ромської мови існували лише гіпотези. У своїй праці *De civitate Norimbergensis commentario* (1697) Йоганн Крістоф Вагенсейл характерно описує ромську мову як суміш німецької, їдишу, іврити й фантазмагоричних слів і заявляє, що:

«Перші цигани були німцями єврейського походження».

Навіть у 1781 році в щотижневому журналі *Neueste Mannigfaltigkeiten*, що виходив у Тімішоарі, написали:

«Із суміші ефіопів, троглодитів і єгиптян еволюціював окремий кочівний народ, який зберіг у собі щось від усіх трьох націй і нащадками якого сьогодні можна вважати циган».

Розвиток порівняльних методів мовознавства допоміг прояснити походження ромів. Серйозні обговорення цієї теми почав Йоганн Крістіан Крістоф Рюдигер, який у своєму дослідженні за 1782 рік під назвою *Von der Sprache und Herkunft der Zigeuner aus Indien*

довів зв'язок між ромською та індоарійською мовами [мал. 2].

Критикуючи переважно дискримінаційні або романтичні упередження, він називає жалюгідні побутові умови ромів

політичною невідповідністю, якої має соромитися наше освічене століття.

У 1783 році, через рік після виходу тексту Рюдигера, вийшла друком книга Грельманна під назвою *Die Zigeuner*. Вона стала найвідомішим і найбільш зачитаним твором свого часу й мала суттєвий вплив на громадську думку. Грельманн продовжує дослідження Рюдигера; його мовознавчі пояснення дуже глибокі. Однак на відміну від Рюдигера, він сліпо погоджується зі стереотипними й дискримінаційними упередженнями свого часу.

Шістдесят років по тому дослідження Потта *Die Zigeuner in Europa und Asien* знаменує чергову віху в лінгвістичних дискусіях щодо ромської мови. Потт вказує на її походження, а відтак і походження ромів. Відповідно ромська мова належить до північних індоарійських мов і

споріднена з гордим санскритом.

Роботу славіста Франьо Міклошича варто згадати як ще одну

віху в ромському мовознавстві. У двох серіях статей, які були опубліковані між 1872 і 1881 роками, він виділив у ромській мові різні діалекти. Міклошич поділив мову на тринадцять різновидів на основі лінгвістичного впливу різних країн, виділивши грецький, румунський, угорський та інші діалекти.

У 1926 році Ральф Л. Тернер опублікував статтю під назвою *The Position of Romani in Indo-Aryan* («Позиція ромської мови серед індоарійських мов»), де порівняв ромську, санскрит і різні новоіндоарійські мови. Він дійшов висновку, що між ромською та центральною групою індоарійських мов має бути ранній зв'язок. Таким чином предки ромів, мабуть, жили в регіоні центральної Індії, звідки вони мігрували в північно-західну Індію. Там вони, схоже, залишалися впродовж тривалого часу, оскільки ромська мова містить новотвори новоіндоарійських мов північного заходу.

У другій половині XX століття науковий інтерес до ромської мови поживався, що проявилось як у кількості, так і в якості публікацій. Після публікації у 2002 році всеосяжної описової роботи Ярона Матраса «Ромська мова: вступ до мовознавства» (*Romani: a linguistic introduction*) ромське мовознавство нарешті стало невід'ємною частиною сучасної лінгвістики.

ЛІТЕРАТУРА

Пропонуємо прочитати дві книги, доступні англійською мовою, у яких наведено огляд ромської мови:

Peter Bakker et al. (2000) *What is the Romani Language?* Hatfield: University of Hertfordshire Press – вступна книга, що легко читається, для тих, хто цікавиться ромською мовою.

Yaron Matras (2002) *Romani: A linguistic introduction*. Cambridge: Cambridge University Press, яка є науковою вступною роботою, що в найкращий спосіб детально описує ромську мову.

редактори: Проєкт Грацького університету «Ромська мова» (Romani Project Graz) <<http://romani.uni-graz.at/romani>>, за координування Дітер В. Гальвахс, з використанням матеріалів Проєкту Манчестерського університету «Ромська мова» <<http://romani.humanities.manchester.ac.uk>>, за координування Ярона Матраса (Yaron Matras). | **переклад:** Ієс Ферчер (Ines Farcher) | **макет і зображення:** Маркус Візнер (Marcus Wiesner)

COUNCIL OF EUROPE
CONSEIL DE L'EUROPE

© Рада Європи. Усі права захищено. Жодну частину цієї публікації не можна перекладати, відтворювати чи передавати жодною формою чи електронними (CD-диск, Інтернет тощо) або механічними засобами, зокрема копіювати, записувати чи використовувати будь-яку систему збереження або відновлення інформації без попереднього письмового дозволу від Видавничого відділу Управління зв'язків (F-67075, Strasbourg cedex or publishing@coe.int) <http://www.coe.int>

ПРОЄКТ «ОСВІТА РОМСЬКИХ
ДІТЕЙ У ЄВРОПІ»
<http://www.coe.int/education/roma>

[romani] PROJECT

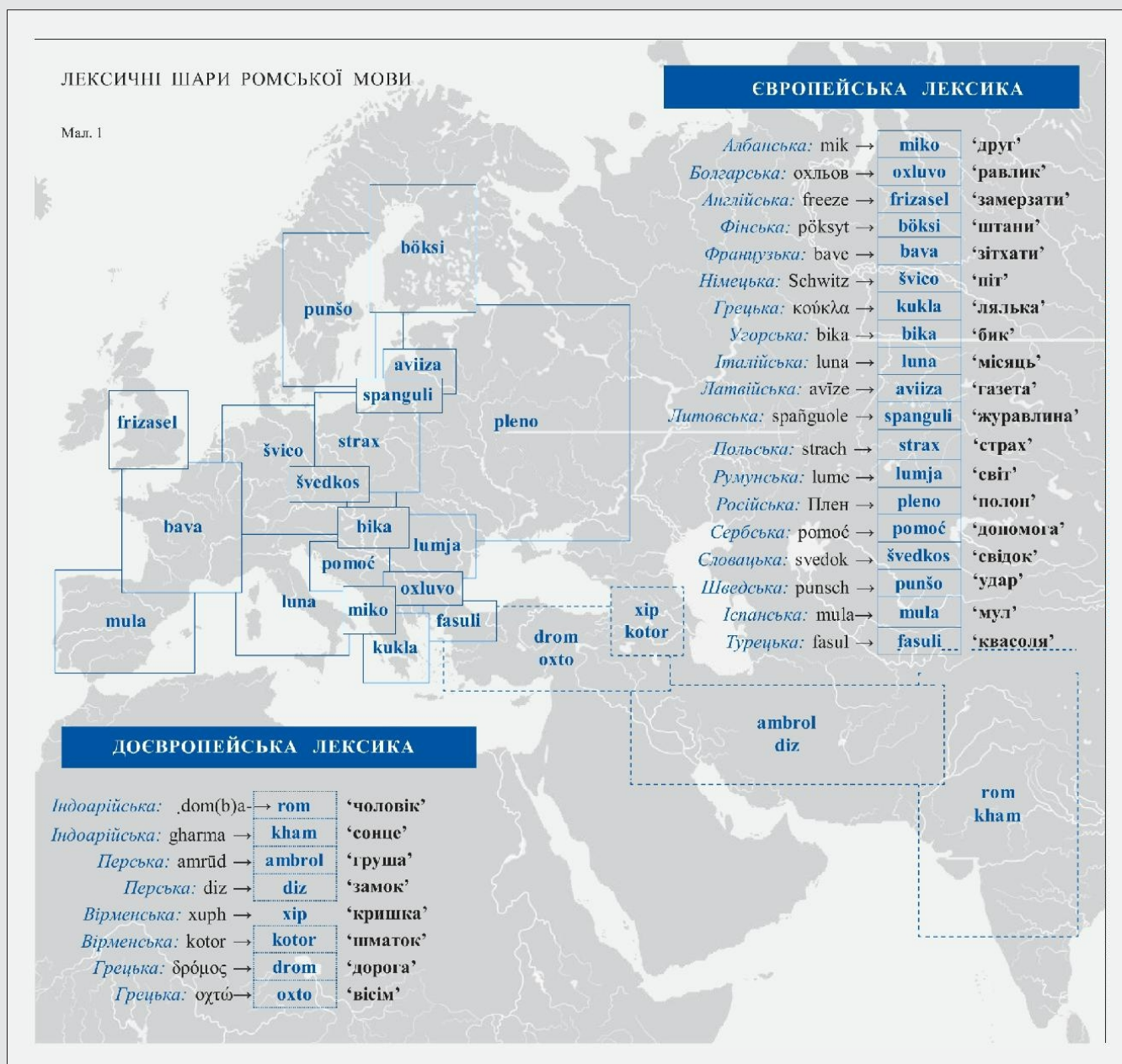
<http://romani.uni-graz.at/romani>

Слова/лексика

2.0

Проект Грацького університету «Ромська мова» / Дітер В. Гальвахс

Лексика ромської мови охоплює слова індоарійського походження, а також слова з усіх інших мов, з якими мали контакт різновиди ромської мови. В основному ці лексичні шари діляться на доєвропейську та європейську лексику.

Побудоване речення ловарською ромською ілюструє азійську частину міграції, а також подальший шлях Балканським півостровом і далі до Волощини:

Мал. 2 Джерело: Гайншнік (1999: 178)

ДОЄВРОПЕЙСЬКА ЛЕКСИКА				ЄВРОПЕЙСЬКА ЛЕКСИКА		
Індоарійська	Перська	Вірменські		Грецькі	Слов'янські	Румунська
But rakle avile	xurde	kočakenca	taj	krafinenca	pe kirčima	le podoski.
багато хлопців	маленький	з кнопками	i	з цвяхами	в бар	(на) мості
‘Багато хлопців прийшли з маленькими кнопками та цвяхами в бар на мості.’						

‘чоловік’	[+РОМСЬКА]	rom	НЕЙТРАЛЬНО	manuš	murš	[-РОМСЬКА]	gadžo
‘жінка’		romni		manušni	džuvli		gadži
‘хлопець’		čhavo		[manušoro]	[muršoro]		raklo
‘дівчина’		čhaj		[manušori]	[džuvlori]		rakli III. 3

ВСТУП

Лексика ромської мови складається з кількох шарів, які можна розділити на підгрупи доєвропейських і європейських слів. Так звані «питомо» індоарійські слова та ранні чи пізніші запозичення з перської, вірменської та середньогрецької належать до доєвропейської лексики. Ці «успадковані слова» (Борецькі, 1992) складаються з близько 700 коренів з індійської мови, імовірно не більше 100

коренів із перської мови й інших іранських мов, принаймні 20 – з вірменської та до 250 з грецької. Проте в жодному з різновидів ці понад 1000 лексем не присутні в повному обсязі. «Нещодавні» запозичення, узяті протягом пізнішого періоду з низки різних європейських мов, з якими контактувала ромська мова (мал. 2). Запозичення з південно-слов'янських мов становлять останній загальний шар діалектів ромської мови, якою сьогодні розмовляють у Європі.

Отже, поняття «поширена лексика» з малюнку 3 застосовується до слова прахо, а всі інші лексеми є специфічними для певних діалектів: lumja – запозичення з ромської, належить до лексичного складу келдерарської ромської; kolopa – походить з угорської мови та використовується в ловарській ромській, а слово berga, яке запозичено з німецької, використовують у ромській синті.

ЛЕКСИКА ЯК ДОРОЖНЯ КАРТА

Шар доєвропейських запозичень ромської мови дав змогу відтворити шлях міграції носіїв цієї мови. Після еміграції з північного заходу Індійського субконтиненту перший значущий мовний контакт відбувався в тогочасній Персії періоду Сасанідів. Унаслідок цього в лексичі ромської мови є елементи, які можуть датуватися періодом перської династії Пахлавів. Тривалість цього контакту визначити неможливо. Насправді неясно, чи носії ромської проживали в цьому регіоні тривалий час, чи перебували в процесі повільного переміщення.

Оскільки в ромській мові зовсім немає запозичень з арабської, можна припустити, що носії ромської залишили перський регіон до його арабізації, тобто ще до гібридизації іранської й арабської культур. Найімовірніше, вони пішли далі через Вірменію у Візантійську імперію, де залишалися впродовж тривалого періоду. Це припущення підтверджується запозиченнями з вірменської з одного боку й сильним впливом середньогрецької, що полягав далеко не тільки в лексичних запозиченнях, з іншого. Цей значний вплив на ромську мову також відображається на перелічених нижче кількісних числах, які разом із цифрами індоарійського походження повністю

складаються з грецьких запозичень (мал. 5).

Той факт, що серед різновидів ромської мови, якими розмовляють носії, що іммігрували в Європу через Балкани, немає запозичень із турецької, дає змогу припустити, що їх еміграція з Малої Азії відбулася ще до того, як регіон став турецьким, тобто до гібридизації арабо-ірано-ісламської та грецько-візантійської культур під політичним пануванням Османської імперії. Роми, які живуть у Європі сьогодні, не брали участі в цьому процесі. У діалектах, якими говорять роми, що залишилися жити на Балканському півострові та пізніше зазнали прямого чи непрямого впливу

ЛЕКСИЧНИЙ ШАР РОМСЬКОЇ МОВИ

Мал.4

ДОЄВРОПЕЙСЬКА ЛЕКСИКА				ЄВРОПЕЙСЬКА ЛЕКСИКА			
Індоарійська	Перська	Вірменські	Грецькі	Слов'янські	Румунська	Угорська	Німецька
kham	veš	khoni	drom	praxo	lumja	kolopa	berga
‘сонце’ ↑ індоар. gharma	‘дерево’ ↑ перс. veša	‘сало’ ↑ вірм. khoni	‘дорога’ ↑ грец. drómos	‘пил’ ↑ слов. prax	‘світ’ ↑ рум. lume	‘капельюх’ ↑ угор. kalap	‘гора’ ↑ нім. Berg

КІЛЬКІСНІ ЧИСЛІВНИКИ РОМСЬКОЇ МОВИ

III.5

jekh	duj	trin	štar	pandž	šov	efta	oxto	enja	deš	biš	tr(ij)anda	saranda	šel
‘один’ ↑ індоар. ekka-	‘два’ ↑ індоар. d(u)vā	‘три’ ↑ індоар. trīni	‘чотири’ ↑ індоар. catvāra	‘п’ять’ ↑ індоар. pañca-	‘шість’ ↑ індоар. ṣaṣ/ṣat	‘сім’ ↑ грец. éfta	‘вісім’ ↑ грец. óxto	‘дев’ять’ ↑ грец. énnjá	‘десять’ ↑ індоар. daša-	‘двадцять’ ↑ індоар. vi mśati	‘тридцять’ ↑ грец. triánta	‘сорок’ ↑ грец. saránta	‘сто’ ↑ індоар. śata

османсько-ісламської культури, безперечно, використовують османсько-турецькі запозичення. Однак ці запозичення потрібно визначити як такі, що стосуються європейської частини лексики разом з іншими пізнішими запозиченнями зі слов'янських мов, які переважають у ромській мові за своєю чисельністю.

Шар запозичень із європейських мов підказує подальший шлях міграції окремих груп ромів у Європі. Для прикладу, у випадку діалекту

ромської мови, яким розмовляють фінські кале, лексеми з німецької вказують на ранній контакт із німецькою мовою та, імовірно, також вказують на тривалість проживання в німецькомовному регіоні. Елементи ромської, що наявні в багатьох сучасних різновидах ромської мови по всьому світу, як-от у келдерарській, гурбетській і чурарській ромській, вказують на спільне минуле, яке характеризується неволею та рабством

цих груп у Волощині та Молдові. Отже, останніх разом називають волоські роми, а різновид ромської, якою вони розмовляють, – волоська ромська. Що стосується келдерарів, елементи російської мови, які трапляються в сучасних шведському, французькому, північно- та південно-американському різновидах ромської, вказують на те, що шлях міграції цих груп проходив через Росію.

ОСНОВНА ЛЕКСИКА

Лексика окремих діалектів ромської мови переважно складається з європейських запозичень. Крім того, кожне слово з відповідної контактної мови також є потенційно ромською лексемою, яку за потреби можна інтегрувати. Однак, оскільки так звана основна лексика – тобто позначення життєво важливих понять, станів і процесів – кожного окремого різновиду ромської

здебільшого складається зі слів індійського походження, з лексичної точки зору ромську також можна характеризувати як ново-індоарійську мову.¹

Основна лексика включає життєво важливі сфери, тобто ті, що стосуються життя й середовища людини. Відповідно ромські терміни, як-от на позначення особистих речей, можна відстежити до індійської мови (мал. 3). У цьому контексті вражає розрізнення за

етнічним критерієм, яке в таблиці позначено атрибутом [± ромська]. Для етнічно нейтральних термінів пара murš / džuvli зосереджується на різному роді, а пара manuš / manušn наголошує на «людському» аспекті. Нейтральні терміни «хлопчик»/«дівчинка», які подано в дужках, є зменшувальними формами слів «чоловік»/«жінка». Позначення для людей, особливо індоарійського походження, також діють як споріднені терміни.

1 В англійській мові спостерігають таку ж ситуацію. Хоча лише одна третя англійської лексики має «західногерманське» походження, англійську відносять до західногерманських мов через те, що в цю одну третю входить основна лексика мови

ПОКОЛІННЯ → СТУПІНЬ ↓		+2	+1	Ø	-1	-2
ПРЯМИЙ	‘онук’	čhavo	phral	dad	rapu(s)	
	‘онучка’	čhaj	phen	daj	mami	
НЕПРЯМИЙ		‘племінник’	‘двоюрідний брат’	kak(o)		
		‘племінниця’	‘двоюрідна сестра’	bibi		

III. 6

ivend	← <i>індоар.</i> hemanta	‘зима’	rat	← <i>індоар.</i> rātrī	‘ніч’	kurko	← <i>грец.</i> kuriaké	‘тиждень, неділя’
nilaj	← <i>індоар.</i> nidāgha	‘літо’	berš	← <i>індоар.</i> var .sa	‘рік’	ciros	← <i>грец.</i> kairós	‘час’
dives	← <i>індоар.</i> divasa	‘день’	masek	← <i>індоар.</i> māsa	‘місяць’			

III. 7

Відповідно терміни, які описують прямий родинний зв'язок того самого покоління – rom / romni («чоловік»/«дружина») і phral / phen («брат»/«сестра»), а також ті, що позначають наступне або попередні покоління – čhavo / čhaj («син»/«донька») і dad / daj («батько»/«матір»), мають індійське походження. Натомість терміни на позначення покоління дідусів і бабусь запозичені з грецької – rapus / mami («дідусь»/«бабуся»). Терміни на позначення непрямих родичів першого попереднього покоління, тобто покоління братів і сестер батьків, також є ранніми запозиченнями здебільшого з перської мови – kak / bibi («дядько»/«тітка»). Усі інші слова на позначення

родинного зв'язку є запозиченнями з європейських контактних мов, характерних для певних різновидів ромської, або є перифразами. На малюнку 6 підсумовано систему родинних зв'язків і лексичні шари відповідних термінів із погляду особи (мал. 6). Людське тіло – ще одна основна сфера, у якій переважна більшість слів має індійське походження: ці терміни позначають частини тіла, його функції, рухи, фізичні та психічні стани тощо. Числівники (мал. 5), а також терміни, що позначають ландшафт, погоду, рослин, тварин тощо, слова на позначення притулку, інструментів і основної їжі, а також терміни, що описують професії та соціальні ролі, також належать до основної лексики.

Як показано в прикладах зі сфери часу, переважна більшість відповідних понять складається з лексем індійського походження (мал. 7). Як і в більшості інших основних сфер, разом із термінами індійського походження в цій сфері також наявні деякі досвропейські запозичення. Оскільки ці слова часто запозичені із середньогрецької, можна припустити, що носії ромської залишалися в Малій Азії тривалий час, що охарактеризувало значний мовний контакт. Як наслідок, вплив грецької на ромську виходить за межі лексичної сфери та стає предметом презентації про морфологію та синтаксис.

БІБЛІОГРАФІЯ: Найбільшим лексичним ресурсом ромської мови є ROMLEX: <http://romani.uni-graz.at/romlex/>. Цінна інформація доступна в таких працях: **Boretzky, Norbert (1992)**, *Zum Erbwortschatz des Romani*, Zeitschrift für Phonetik Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung 45, p. 227–251. | **Boretzky, Norbert / Igla, Birgit (1994)** *Wörterbuch Romani-Deutsch-Englisch für den südosteuropäischen Raum: Mit einer Grammatik der Dialektvarianten*. Wiesbaden: Harrassowitz. | **Heinschink, Mozes (1999)** *Sprachen der Sinti und Roma*, In: Ohnheiser, Ingeborg / Kienpointner, Manfred / Kalb, Helmut (eds.) *Sprachen in Europa*. Innsbruck: p. 177–190. | **Matras, Yaron (2002)** *Romani: A linguistic introduction*. Cambridge: Cambridge University Press. | **Sampson, John (1926)** *The Dialect of the Gypsies of Wales. Being the Older Form of British Romani Preserved in the Speech of the Clan of Abram Wood*. Oxford: Clarendon Press. [reprint 1968]

Діалекти/Діалектологія I.

6.0

Проект Манчестерського університету «Ромська мова» / Ярон Матрас

У ромському мовознавстві існує тенденція до визначення, принаймні приблизно, груп діалектів: балканські, волоські, центральні, північно-західні, північно-східні, британські та піренейські.

ГРУПИ ДІАЛЕКТІВ РОМСЬКОЇ МОВИ

Мал. 1

БАЛКАНСЬКІ		ВОЛОСЬКІ		ЦЕНТРАЛЬНІ	
АРЛІ	«зіс-діалекти»	Південні	Північні	Південні	Північні
Кримський	Бугурджі	Ая-Варварський	КЕЛДЕРАРСЬКИЙ	Бургенландський	Бергітка
Сепечи	Дріндари	Чергарський	ЛОВАРСЬКИЙ	«РОМУНГРО»	Богемський
УРСАРСЬКИЙ	Калайджи	ГУРБЕТСЬКИЙ	Мачванський	Вендський	Східнословачський
тощо		тощо	тощо	тощо	тощо

ПІВНІЧНО-СХІДНІ	ПІВНІЧНО-ЗАХІДНІ		БРИТАНСЬКІ	ПІРЕНЕЙСЬКІ
Литовський	Сінті-Мануш	Фінський	Вельський	(Кало)
Латвійський	Естречар'я	(Скандоромська)	(Англоромська)	(Ерромінчела)
Польський	Мануш			
Північноросійський	РОМАНЕС			
тощо	тощо			

ВЕЛИКІ ЛІТЕРИ = діалектні групи () = Пара-ромські діалекти¹

КЛАСИФІКАЦІЯ ДІАЛЕКТІВ

Ні існує простого способу класифікувати діалекти. Спершу потрібно вибрати критерії, на яких має ґрунтуватися класифікація. Іноді класифікація діалектів ґрунтується винятково на географії, а часом лише на структурних рисах діалектів – лексиці, фонології,

морфології. У другому випадку необхідно вибрати ті риси, які мають глобальне значення й можуть бути використані як еталонна сітка для порівняння різних діалектів і визначення відносин між ними. Науковці часто розходяться в думках щодо того, яким рисам слід приділити більше уваги, створюючи основу для класифікації.

Унаслідок цього часто трапляються різні моделі класифікації. Наявні також об'єктивні труднощі: деякі діалекти можуть мати однакові «типові» риси з двома різними діалектними відгалуженнями. Такі перехідні діалекти є частиною будь-якого лінгвістичного ландшафту. Тому майже неможливо встановити чіткий поділ між групами чи «гілками» діалектів.

¹ Параромські різновиди є етнолектами відповідних мов більшості з (переважно лексичними) елементами ромської мови. Наприклад, англоромська є різновидом англійської мови з елементами ромської мови. Носії таких різновидів часто називають такі етнолекти «своюю ромською мовою».

За розрізнення діалектів ромської мови відповідають кілька чинників:

- Міграція Європою населення, що розмовляло ромською мовою, у різні періоди

- Географічне поширення структурних змін, внаслідок чого утворились «ізоглоси»
- Вплив контактних мов
- Конкретні зміни, що обмежуються структурою окремих діалектів

БАЛКАНСЬКІ ДІАЛЕКТИ

Балканськими діалектами ромської мови (також відомі як південнобалканські та Південні Балкани I) розмовляють у Туреччині, Греції, Болгарії, Македонії, Албанії, Сербії (Косово), Румунії, Україні й Ірані. Діалекти, що належать до цієї групи, включають арлі (Македонія, Косово, Греція), ерлі (Болгарія), мечкар (Албанія), сепечи (Греція, Туреччина), урсарську (Румунія), кримську (Україна), заргарську (Іран) та інші. [Мал. 2а]

Характерні ознаки цієї групи діалектів:

- *sine* на позначення «він був/вона була»
- займенники в 3 ос. – *ov, oj, op*
- скорочені присвійні займенники – *to* («мій»), *to* («твій»)
- вказівні слова *akava i adava*, іноді *akavka*
- запозичені дієслова зазвичай адаптуються з додаванням *-in-* (але *-iz-* у чорноморському регіоні)
- 2 ос. мн. в мин. часі – *-en* у *tume kerdin* («ви зробили»)
- майбутній час – *ka*, іноді *ta*

БАЛКАНСЬКІ ЗІС-ДІАЛЕКТИ

Цими діалектами (які також відомі як група «дріндари-бургунджи-калайджи», Південні Балкани II) розмовляють у Північній і Центральній Болгарії та Македонії. Сюди належать діалекти драндари/

дріндари, ковачкі, калайджи та бугурджи (однак зауважте, що вони позначають професії й іноді трапляються серед груп, які розмовляють іншими типами діалектів) [мал. 2а].

Характерні ознаки цієї групи діалектів:

- вказівні слова *kaka* or *kəka*
- запозичені слова адаптуються з додаванням *-iz-*
- *z-* у *zis* («день») і *zi* («душа»)
- *c-* у *buci* («робота») і *cin-* («купувати»)
- скорочення *-e* *kerela > kerla* («він/вона робить»)

ПІВДЕННОВОЛОСЬКІ ДІАЛЕКТИ

Цими діалектами розмовляють у Сербії та Чорногорії, Хорватії, Боснії і Герцеговині, Македонії, Південній Румунії, Болгарії, Греції, Албанії й Туреччині. Сюди входять діалекти гурбетів і джамбазі, а також груп, які відомі під іншими іменами, як-от калбурджу та чергар [мал. 2б].

Характерні ознаки:

- *seha* або *sesa* на позначення «він був/вона була»
- займенники 3 ос. – *vov, voj, von*
- присвійні займенники – *məno* («мій»), *čo* («твій»)
- вказівне слово *gava*
- закінчення множини іменників – *-uri, -ura*
- запозичені дієслова адаптуються з додаванням *-isar-*

- минулий час і дієслово-зв'язка в 1 ос. одн. – -em як у sem («я є»)
- минулий час у 2 ос. мн. – -en у tume kerden («ви зробили»)
- майбутній час – ka
- заперечення – in або pi
- dž- у dživeh («день»)
- -č- у buči («робота»)
- -rn- у maro («хліб»)
- -ej у dej («мати»)
- a- в ašunav («я чую»)

ПІВНІЧНОВОЛОСЬКІ ДІАЛЕКТИ

Цими діалектами розмовляють у Румунії, Молдові, Угорщині, Сербії, а також у спільнотах мігрантів по всьому світу. Найпоширенішими та найвідомішими північноволоськими діалектами є келдерарський, ловарський, чурарський і мачванський [мал. 2б].

Характерні ознаки:

- sas на позначення «він був/вона була»
- займенники 3 ос. – vov, voj, von
- присвійні займенники mugo («мій»), čiro («твій»)
- закінчення множини іменників – -uči, -ura
- запозичені дієслова адаптуються з додаванням -isar-, -osar- або скорочених форм -i-, -o-.
- 1 ос. у минулому часі – -em
- džes – «день»
- -č- або -kj- у buči, bukji («робота»)
- заперечення – či
- ž- у žanav («я знаю»)
- š- у šavo («дитина»)
- -nr- або -nř- у maro, marfo («хліб»)
- -ej у dej («мати»)
- khanči – «ніщо»

ПІВНІЧНО-ЦЕНТРАЛЬНІ ДІАЛЕКТИ

Цими діалектами розмовляють в Угорщині, Північній Словенії, Східній Австрії, Україні, Румунії. До них належать такі діалекти: ромунґрі, вендська, бургенландська ромська [мал. 2в].

Характерні ознаки:

- śina на позначення «він був/вона була»
- займенники в 3 ос. – ov, oj, on
- вказівні слова – ada
- запозичені слова адаптуються з додаванням -in-
- 2 ос. одн. у минулому часі та дієслово-зв'язка – -al як у sal («ти є»)
- kereha – («ти повинен зробити»)
- недоконаний вид – -ahi
- -h- у leha («з ним»)
- втрата кінцевої -s як у dive, di («день»), va («фука»)
- -r- у maro («хліб»)

ПІВНІЧНО-ЦЕНТРАЛЬНІ ДІАЛЕКТИ

Цими діалектами розмовляють у Словаччині, Чехії, Польщі, Україні. До них належать східнославацька ромська та польська бергітка [мал. 2в].

Характерні ознаки:

- ehas або has («він був/вона була»), hin («він/вона є»)
- займенники в третій особі – jov, joj, jon
- вказівні слова – kada
- запозичені слова адаптуються з додаванням -in-
- 2 ос. одн. у минулому часі та дієслово-зв'язка – -al як у sal («ти є»)
- kereha – («ти повинен зробити»)
- недоконаний вид – -as
- -h- у leha («з ним»); -r- у maro («хліб»)

ПІВНІЧНО-ЗАХІДНІ ДІАЛЕКТИ

Ними розмовляють у Німеччині, Австрії, Франції, Італії, Нідерландах, Бельгії, Фінляндії. До них належать діалекти сінті-мануш Німеччини та Франції та навколишніх регіонів, а також фіноромська чи діалект кале [мал. 2г].

Характерні ознаки:

- his на позначення «він був/вона була» (лише сінті)
- займенники в третій особі – jov/job, joj, jon
- вказівні слова – kava
- запозичені дієслова адаптуються з додаванням -av- або -ag-
- 2 ос. одн. у минулому часі та дієслово-зв'язка – al як у sal/hal («ти є»)
- -h- у leha («з ним»)
- h- у hom («я є») і ho («що») (лише сінті)
- -g- у maro («хліб»); довга голосна в diives («день»)

ПІВНІЧНО-СХІДНІ ДІАЛЕКТИ

Ними розмовляють у Польщі, Литві, Латвії, Естонії, Росії, Білорусі, Україні. До них належать польсько-ромський, північноросійський діалект або халадитка, діалекти Латвії та Литви тощо [мал. 2г].

Характерні ознаки:

- isys на позначення «він був/вона була»
- займенники в третій особі – jov, joj/je, jone

- вказівні слова – adava, dava
- минулий час у 2 ос. мн. – -e у tume kerde («ви зробили»)
- минулий час у 3 ос. мн. – -ine як у jone kerdine («вони зробили»)
- минулий час у 3 ос. одн. – -a як у jov kerdja («він зробив»)
- запозичені слова адаптуються з додаванням -in-
- ršal на позначення слова «брат»
- -g- у maro («хліб»)

ІНШІ ГРУПИ ДІАЛЕКТІВ

Деякі інші діалекти мають власні відмінні риси. Це через період ізоляції від інших діалектів або розвиток рис, спільних із кількома різними гілками діалектів. Можна виділити такі окремі групи:

- Британська ромська, зокрема англоромська та вельськоромська (зараз вони вимерли та існують лише у вигляді лексики, що відома як «англоромська»)
- Піренейська ромська, зокрема іспанська ромська, каталонська ромська та ерромінчела (баскська ромська) (усі вимерли й існують лише у вигляді лексики, відомої як «кало»)
- Ромські діалекти південної Італії, зокрема ромська Абрुццо та Калабрії.
- Словенські діалекти ромської (також відомі як істріянський, хорватський чи нижньокрайнський).
- Іранська, азербайджанська ромська, заргарі та романо (хоча вони дуже тісно пов'язані з балканськими діалектами, див. вище)

БІБЛІОГРАФІЯ: Bakker, Peter, and Matras, Yaron. 1997. Introduction. In: Matras, Yaron, Bakker, Peter, and Kyuchukov, Hristo. eds. *The typology and dialectology of Romani*. Amsterdam: John Benjamins. vii-xxx. | Boretzky, Norbert. 1999a. Die Gliederung der Zentralen Dialekte und die Beziehungen zwischen Südlichen Zentralen Dialekten (Romungro) und Südbalkanischen Romani-Dialekten. In: Halwachs, Dieter W., and Menz, Florian. Eds. *Die Sprache der Roma: Perspektiven der Romani-Forschung in Österreich im interdisziplinären und internationalen Kontext*. Klagenfurt: Drava. 210-276. | Boretzky, Norbert. 1999b. *Die Verwandtschaftsbeziehungen zwischen den Südbalkanischen Romani-Dialekten. Mit einem Kartenanhang*. Frankfurt am Main: Peter Lang. | Boretzky, Norbert. 2000b. South Balkan II as a Romani dialect branch: Bugurdži, Drindari, and Kalajdži. *Romani Studies*, fifth series, 10: 105-183. | Boretzky, Norbert. 2003. *Die Vlach-Dialekte des Romani. Strukturen – Sprachgeschichte – Verwandtschaftsverhältnisse – Dialektkarten*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag. | Kaufman, Terrence. 1979. Review of Weer Rajendra Rishi, Multilingual Romani Dictionary. *International Journal of the Sociology of Language* 19: 131-144. | Matras, Yaron. 2002. *Romani: A linguistic introduction*. Cambridge: CUP. (chapters 2 and 9). | Matras, Yaron. 2005. The classification of Romani dialects: A geographical-historical perspective. In: Schrammel, Barbara, Halwachs, Dieter W. & Ambrosch, Gerd, eds.: 7-26. | Schrammel, Barbara, Halwachs, Dieter W. & Ambrosch, Gerd, eds. 2005. *General and Applied Romani Linguistics*. Munich: Lincom.

© Рада Європи. Усі права захищено. Жодну частину цієї публікації не можна перекладати, відтворювати чи передавати жодною формою чи електронними (CD-диск, Інтернет тощо) або механічними засобами, зокрема копіювати, записувати чи використовувати будь-яку систему збереження або відновлення інформації без попереднього письмового дозволу від Видавничого відділу Управління зв'язків (F-67075, Strasbourg cedex or publishing@coe.int) <http://www.coe.int>

ПРОЄКТ «ОСВІТА
РОМСЬКИХ ДІТЕЙ У ЄВРОПІ»
<http://www.coe.int/education/roma>

[romani] PROJECT

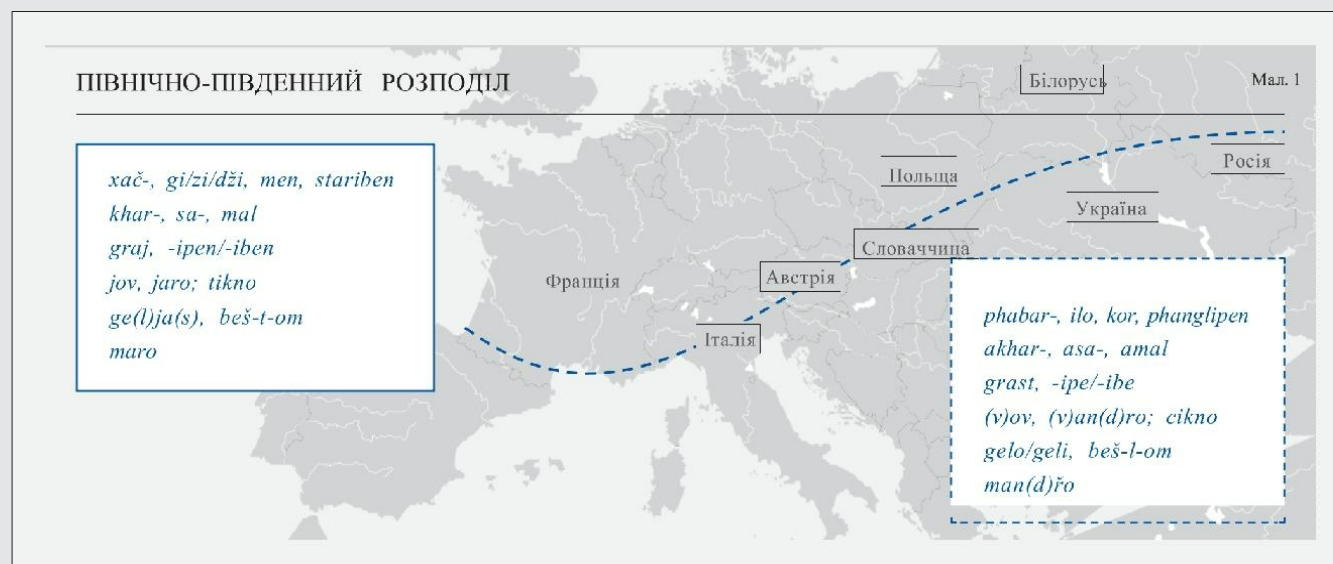
<http://romani.uni-graz.at/romani>
<http://romani.humanities.manchester.ac.uk>

Діалекти/Діалектологія II.

6.1

Проект Манчестерського університету «Ромська мова» / Ярон Матрас

Розподіл між діалектами можна показати у вигляді ліній на карті, де кожна з ліній чи «ізоглов» позначає відмінність у реалізації певної структурної риси.

ВСТУП

Діалекти ромської мови переважно згруповано на основі географічного розташування: у традиційній класифікації виділяють північно-західну, північно-східну, центральну, волоську (зосереджені навколо Румунії та сусідніх регіонів) та балканську групи, серед яких три останні додатково діляться на північну та південну підгрупи. Це означає, що розподіл між діалектами можна показати у вигляді ліній на карті, де кожна з ліній чи «ізоглов» позначає відмінність у реалізації певної структурної риси. Як виникли такі географічні розподіли у формі ізоглов?

Імовірно, що форми мовлення різних родин і кланів ромської мови до міграції в Європу в період між кінцем чотирнадцятого та п'ятнадцятого

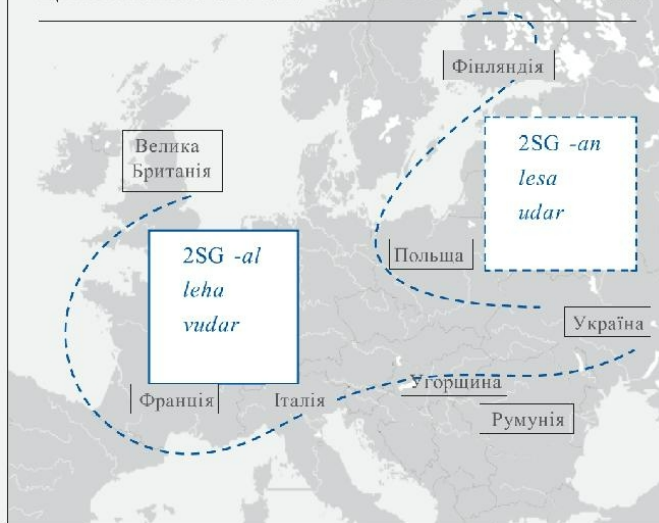
століть відрізнялися доволі незначно. Хоча їх часто називали мандрівниками через їхню спеціалізацію у виїзній торгівлі, більшість ромів зазвичай не подорожували на далекі відстані, а залишалися у своїх регіонах, взаємодіючи зі знайомим осілим місцевим населенням. Вони перейняли місцеві мови, релігії та стали учасниками місцевої економіки. Також розвинулися гібридні групи, оскільки кожна ромська спільнота при звичаювалася до нового середовища, зберігаючи власну мову, переконання та традиції.

Період, який настав після поселення в окремих регіонах у шістнадцятому та сімнадцятому століттях, став періодом різких змін, унаслідок яких

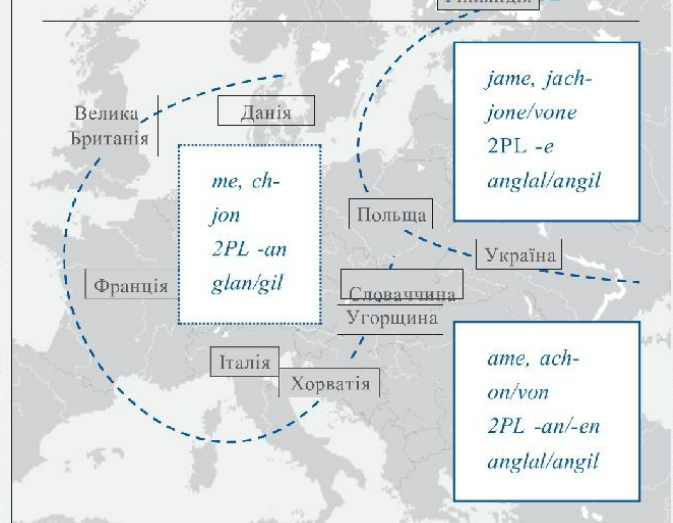
з'явилися відмінні регіональні риси ромської мови. Цей період позначився на мовленнєвих формах ромської мови в різних місцевостях. Кожна спільнота розвинула власні структурні ознаки та зазнала впливу нових контактних мов. Роботи на тему ромської мови почали розповсюджуватися на початку вісімнадцятого століття, коли науковці почали активно цікавитися цією мовою. До того часу ромські діалекти вже були такими ж розмаїтими, як сьогодні.

Розподіл між діалектами здебільшого є наслідком змін, що назбиралися з часу розселення ромів по всьому європейському континенту. Деякі з цих змін були місцевими й обмежувалися лише формами усного мовлення кількох домогосподарств або групи тісно пов'язаних кланів у

ЦЕНТРАЛЬНОЄВРОП. ЗОНА ПОШИРЕННЯ Мал. 2

РОЗПОДІЛ НА 3 ЗОНИ Мал. 3

невеликому регіоні. Осівши, роми продовжували підтримувати контакт з іншими ромами, тому багато змін передались іншим

спільнотам. Передача структурних інновацій від однієї спільноти до іншої відома як «взаємопроникнення». Складаючи карту поширення

структурних рис, ми відтворюємо шлях їх історичного розповсюдження серед населення, а отже географічним простором.

ПІВНІЧНО-ПІВДЕННИЙ РОЗПОДІЛ

Відмінні риси, що привертають нашу увагу та найбільше стосуються загальної класифікації діалектів є ті, що виокремлюють у визначені зони всі території, де розмовляють ромською. Що стосується кількох помітних фонетичних, морфологічних і синтаксичних рис, існує тенденція до північно-південного розподілу, коли інновації трапляються з обох боків такого розподілу. Лінія розподілу повторює старішу (XVI-XVII ст.) межу між Габсбурзькою монархією та Османською імперією. Політичний кордон запобігав контактам між ромами з обох боків і блокував взаємопередачу інновацій, створюючи цільний та помітний кластер ізоглосів [мал. 1].

Швидше за все, на півночі вкорочення складів було викликано зміщенням наголосу на початок слова внаслідок ромсько-німецького білінгвізму. Ми бачимо *tal* («друг») замість *atal*, *khar-* («кликати») замість *akhar-*, *sa-* («сміятися») замість *asa-* тощо.

Також спостерігають використання йотації на початку певних слів, зокрема *jaḡo* («яйце»), і в займенниках у 3ос. – *jov* («він») тощо, а також спрощення історичного кластеру *ṇd* до *g* у таких словах, як *jaḡo* («яйце») і *maḡo* («хліб»). Натомість на півдні збереглися нейотовані форми та кластери приголосних, як у словах *vov* («він»), *an(d)ḡo* («яйце»), *man(d)ḡo* («хліб»).

Дивовижна узгодженість між північною територією (від Британії до Фінляндії та північної Росії) може навести нас на думку, що окремі діалекти відділилися від більш ранньої групи, що оселилася навколо німецько-польської контактної зони. Зауважте, що діалекти ромської мови на Піренейському півострові мають тенденцію до консервативності, коли мова йде про ці риси, вказуючи на те, що вони не були частиною мережі контактів, що сприяла їх взаємопередачі на півночі. Деякі зміни не досягнули Фінляндії і, схоже, були прийняті після розпаду скандинавської підгрупи. Вони включають втрату прийменника *katar* («з»), який зберігся у фіноромській;

асиміляція дієслів руху та зміни стану з домінуючим закінченням дієслова; зникнення форми минулого часу із закінченнями за родами, наприклад *gelo* («він пішов»), *geli* («вона пішла») (також збереглися у фіноромській).

Низка лексичних переваг поширилася північчю, тоді як успадковані варіації часто залишалися на півдні. На півночі використовують *hač-* («горіти») (на півдні *phabar-*) і *stariben* («в'язниця») (*phanglipe* на півдні, а також у фіноромській), а також *angušt* («палець») (*paj* на півдні), похідні *gi* для позначення слова «серце» (*ilo* на півдні) і *men* («шия») (*koḡ* на півдні).

На півдні епіцентром інновацій видається Румунія та прилеглі регіони. До помітних південних інновацій належать втрата носового сегмента в кінці іменникових суфіксів *-iben/-ipen*, а африкація в *tikno* («маленький») > *sikno* переважає на півдні, хоча випадок південних Балкан вказує на змішаний регіон походження.

Дієслова, що належать до класу слів із доконаними закінченнями, що зберегли доконане нарощування *-t-*, віднесені до класу дієслів із нарощенням *-l-* (первинно вони додавалися до коренів дієслів, що закінчувалися на голосні): *beš-t-jom* («я сів(-ла)») > *beš-l-jom*. Консервативні форми періодично поодинокі трапляються на півдні, особливо вздовж узбережжя Чорного моря.

Північно-південний розподіл доповнюється подальшим розподілом між (північно-) західною зоною з центром у Німеччині та північно-східною зоною, що охоплює Прибалтику та північну Росію [мал. 2, 3]. Форми 2 ос.одн. у минулому часі й маркер дієслова-зв'язки в теперішньому часі *-al*, імовірно, були найстарішими формами (що беруть коріння ще від об'єктного енклітичного займенника в 2 ос.одн. **te*). Схоже, у ранній ромській він конкурував із *-ap*, аналогом маркера в 2 ос. множини. Форма *-al* узагальнена в західній частині інновацій Німеччини та поширилася на схід у Центральну Європу, зокрема в ромські діалекти

історичної Габсбурзької монархії та деякі діалекти Закарпатської України, однак оминула всю західну периферію (Британія й Іспанія), а також північну Польщу та Прибалтику. Дуже схожу схему взаємопередачі можна зустріти, коли йдеться про домінування *-h-* над *-s-* у граматичних парадигмах, зокрема в позиції між голосними, як-от у закінченнях однини в орудному/соціативному відмінках (*leha* («з ним») vs. *lesa*). У цьому випадку варіація також сягає корінням давньої ромської. Зауважте, що чергування *s/h* трапляється на значній території, що охоплює континентальну частину Адріатики й простягається до Трансильванії. Фіноромська належить до цієї західно-центральної зони передачі, що вказує на те, що такий розвиток передував відокремленню від континентальних діалектів.

Скорочення *anglal/an-* *gil* («перед») до *glan/gil*, *ame* («ми») до *me* та дієслів *ašh-* («стояти») і

av- («приходити») до *čh-* і *v-* (як у прикладах із численними іншими елементами, що зазнали впливу цих процесів) досі обмежуються ромськими різновидами, якими розмовляють у німецькомовних регіонах і на сусідніх територіях. Регіони на південь від Великого розподілу на зазнали впливу цих змін, тоді як у північно-східній зоні послідовно з'являється йотація, а тому *ame* («ми») стає *jame*, а дієслова *ašh-* («стояти») і *av-* («приходити») стають *jačh-* і *jav-*. Подібний за формою розподіл з'являється в аналогах маркера 2 ос. множини в минулому часі. Оригінальне закінчення *-ap* переважає на північному заході, а також у центральній частині, що з'єднує Німеччину з румунським узбережжям Чорного моря. Центрами інновацій знову стають північно-східна зона, де переважає форма *-e* (за аналогією до 3 ос. множини), і південна периферія – від південної Румунії до Середземноморського узбережжя Франції – де за частковою аналогією утворюється форма *-en*.

ЦЕНТР І ПЕРИФЕРІЯ

Багато змін поширюються від центру до периферії. У випадку слова на позначення «борошна» у ранній ромській, схоже,

використовували принаймні два варіанти – з літерою *v-* (або і *vaŋo*) на початку. У північних регіонах на це слово вплинула тенденція до йотації на початку слів, том у воно перетворилося на *jaŋo*. Загальна відсутність початкових

сегментів на півдні змістила баланс на користь узагальнення більше консервативної форми *aŋo*. Однак на географічній периферії за відсутності тиску в якомусь конкретному напрямку було вибрано більш інноваційний із

двох варіантів ранньої ромської мови – ваю.

Часто варіанти на периферії залишаються консервативними. Оригінальне протиставлення вказівних слів ранньої ромської: *akava* (з відповідними формами з -o-) збереглося й на географічній периферії, до якої ввійшли Британія, Іспанія, Італія та південні Балкани [мал. 4]. Натомість у центрі помітні різні зони інновацій, де оригінальні форми спрощено або підсилено, щоб створити такі протилежні пари, як *adava* : *dava*, *kada* : *kaka*, *kava* : *kavka* тощо. Хоча зони частково перетинаються через багато форм, які можуть стати частиною парадигми, можна визначити приблизний розподіл між зоною в північній Болгарії та Румунії (*kaka*), центральною зоною навколо Угорщини та Словаччини (*kada*), північно-східною зоною, до якої входять Польща й Росія (*dava* : *adava*) з унікальною підзоною в Прибалтиці (*kada*), великою зоною, що простягається від узбережжя Чорного моря до Північного моря (*kava*) та фінською зоною (*tava*).

Консервативну периферію також можна помітити в збереженні грецьких маркерів закінчень дієслів, які в ромській використовують як засіб адаптації запозичених слів із грецької й інших контактних мов [мал. 5]. Ромські діалекти сьогоденної Греції свідчать про поширення форм. Кілька форм також збереглися у вельськоромській. Кримська та заргарська ромська зберегли форму *-isker-*, а в Румунії, Молдові й Іспанії трапляється форма *-isar-*. Поширення інших форм: німецько-скандинавська група діалектів із формами *-er-/ev-*, група чорноморського узбережжя з *-iz-*, центрально-східна зона, що простягається від Прибалтики до заходу Болгарії та півдня Італії – *-in-* (на Балканах переважно трапляються додаткові варіації голосних).

Зауважте, що кожний з ізоглосів має власну унікальну модель поширення. Той факт, що ми можемо вивчати низку таких моделей відображає історичний факт того, що мережі соціальних контактів між ромськими спільнотами залишалися стабільним впродовж тривалих періодів часу,

що призвело до поширення кількох відмінних інновацій однаковими шляхами, тоді як розподіл за групами – через політичні кордони, міграцію чи просто через розрив соціальних контактів – встановлює межі взаємної передачі. Результатом стало накопичення складної матриці різних моделей взаємопередачі з накладанням низки помітних ізоглосів.

Якщо розглядати різні набори ізоглосів, що позначають чіткі структурні риси, як-от важливі лексичні одиниці, помітні лексично-фонетичні зміни, а особливо організацію повторюваних морфологічних парадигм, отримаємо картину, що дуже нагадує поширену систему класифікації діалектів. Таким чином класифікація натхнення реальністю кластерів ізоглосів, які у свою чергу є накопиченим результатом поширення структурних інновацій серед населення географічного регіону.

Щоб дізнатися більше про відмінності діалектів ромської мови, див. онлайн базу даних морфології та синтаксису ромської мови та спробуйте її функцію створення інтерактивної карти: <http://romani.humanities.manchester.ac.uk/rms>

БІБЛІОГРАФІЯ

Boretzky, N. 2002. *Die Vlach-Dialekte des Romani: Strukturen - Sprachgeschichte - Verwandtschaftsverhältnisse - Dialektkarten*. Wiesbaden: Harrassowitz. | **Boretzky, N. & Igla, B. 2004.** *Kommentierter Dialektatlas des Romani. Vol. 1: Vergleich der Dialekte. Vol. 2: Dialektkarten mit einer CD Rom*. Wiesbaden: Harrassowitz. | **Boretzky, N. & Cech, P. & Igla, B. 2008.** *Die Südbalkanischen Dialekte (SB I) des Romani und ihre innere Gliederung*. Graz: GLM. (= Grazer Linguistische Monographien 26) | **Elsik, V & Matras, Y. 2006.** *Markedness and language change. The Romani sample*. Berlin: Mouton de Gruyter. | **Gilliat-Smith, B.J. 1915.** *A report on the Gypsy tribes of North East Bulgaria*. JGLS, new series, 9: 1-54, 65-109. | **Matras, Yaron. 2002.** *Romani: A linguistic introduction*. Cambridge: CU P. (chapters 2 and 9). | **Matras, Yaron. 2005.** *The classification of Romani dialects: A geographical-historical perspective*. In: Schrammel, Barbara, Halwachs, Dieter W. & Ambrosch, Gerd, eds.: 7-26. | **Schrammel, Barbara, Halwachs, Dieter W. & Ambrosch, Gerd, eds. 2005.** *General and Applied Romani Linguistics*. Munich: Lincom.

© Рада Європи. Усі права захищено. Жодну частину цієї публікації не можна перекладати, відтворювати чи передавати жодною формою чи електронними (CD-диск, Інтернет тощо) або механічними засобами, зокрема копіювати, записувати чи використовувати будь-яку систему збереження або відновлення інформації без попереднього письмового дозволу від Видавничого відділу Управління зв'язків (F-67075, Strasbourg cedex or publishing@coe.int) <http://www.coe.int>

ПРОЄКТ «ОСВІТА
РОМСЬКИХ ДІТЕЙ У ЄВРОПІ»
<http://www.coe.int/education/roma>

[romani] PROJECT

<http://romani.uni-graz.at/romani>
<http://romani.humanities.manchester.ac.uk>

Соціолінгвістика

7.0

Проект Грацького університету «Ромська мова» / Дітер В. Гальвахс

Соціолінгвістична ситуація ромської мови відображає соціополітичний і соціокультурний статус її носіїв. Тому ромську мову розглядають як насамперед усну, функціонально обмежену, доміновану мову бездержавної діаспори, у якої немає одномовних мовців.

РЕПЕРТУАР НОСІЇВ РОМСЬКОЇ	ПРИВАТНЕ ЖИТТЯ різновиди, що застосовують у соціальному мікрокосмі в неформальних приватних сферах: у розмові з партнером, родиною, близькими друзями тощо.	ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ різновиди, що використовують у соціальному макрокосмі в повсякденному житті: зі знайомими (на роботі, у навчальному закладі тощо), незнайомцями, під час покупок тощо.	ПУБЛІЧНА СФЕРА діалекти, які використовують в офіційних сферах: ЗМІ, у релігійному контексті, у вищій освіті, під час контактів з органами влади тощо.
РЕПЕРТУАР 1: використання мови більшістю носіїв ромської	МОВА(И) БІЛЬШОСТІ Ромська	МОВА(И) БІЛЬШОСТІ	МОВА(И) БІЛЬШОСТІ
РЕПЕРТУАР 2: використання мови носіями основних (волоських) діалектів	мова(и) більшості РОМСЬКА	МОВА(И) БІЛЬШОСТІ Ромська	МОВА(И) БІЛЬШОСТІ
РЕПЕРТУАР 3: використання мови міжнародними ромськими активістами	МОВА(И) БІЛЬШОСТІ Ромська	МОВА(И) БІЛЬШОСТІ Ромська	МОВА(И) БІЛЬШОСТІ Ромська

Мовний репертуар – це низка відмінних різновидів мови, які певна мовна спільнота використовує в різних соціальних ситуаціях. Мал. 1

Ромська – це мова, що донедавна не існувала в письмовій формі й передавалася виключно усно. У неї не було загальноприйнятого стандарту письма, і як наслідок – обов'язкових норм. Ця лінгвістична ситуація відображає соціально-політичну ситуацію ромів: політично, економічно й культурно маргіналізовані, тавровані

за етнічною ознакою, дискриміновані й переслідувані аж до геноциду, роми могли вижити лише в невеликих групах, що призвело до географічної та соціальної неоднорідності, що існує навіть сьогодні. Як наслідок, роми ніколи не мали змоги побудувати великі політично-економічні структури чи стати повноправними учасниками політичної й економічної сфер.

З огляду на той факт, що розвиток літературних різновидів мов зазвичай наслідують розвиток політичних і економічних владних структур, стає зрозуміло, чому для ромської така літературна мова не розвинулася. Крім того, окреслена соціально-історична ситуація пояснює, чому ромську охрестили мовою бездержавної діаспори.

ВИКОРИСТАННЯ МОВИ

Більшість ромів використовують свій відповідний діалект для спілкування всередині групи, а тому її вживання обмежується приватною сферою. У соціальному мікрокосмі ромська мова

здебільшого функціонує як приватний діалект. Дорослі носії ромської мови завжди дво- або багатомовні й використовують мову(-и) відповідного населення більшості для спілкування в публічних сферах і все частіше в повсякденному житті. Таким чином носіїв

ромської можна описати як неодномовних. Домінування у вживанні відповідних мов більшості на противагу ромській відображається в абстрагованому мовному репертуарі носіїв ромської. Репертуар 2 вище показує повний спектр функцій, зокрема у *келдерарській* ромській,

яка домінує у внутрішньому спілкуванні, а також використовується в разі контактів із мовцями інших волоських діалектів. Однак частіше функції ромської як міжгрупового діалекту дуже обмежені в повсякденному житті. У багатьох випадках вона функціонує лише як приватний діалект соціального мікрокосму, і навіть у цих сферах мови більшості використовують частіше, ніж ромську (див. репертуар 1 на мал. 1). Це домінування мов більшості в мовному репертуарі ромських мовних спільнот – не лише в публічній сфері, але й у повсякденному житті та приватному контексті – характеризує ромську як мову, над якою домінують інші мови. Ці асиметричні відносини між ромською та мовами більшості призводять не лише до згаданих функціональних обмежень, але й до сильного впливу чи навіть тиску мов більшості на ромську.

Результатом цього впливу є лексичні запозичення, а також повторення моделей мов більшості, що і є причиною відмінностей між окремими діалектами ромської. Ці лексичні та структурні відмінності часто сприймають як перешкоди до міжгрупового спілкування. Через них носії певного діалекту ромської часом розцінюють інші діалекти як окрему мову. По суті, проблеми в міжгруповому спілкуванні викликані функціональним обмеженням ромської мови спілкуванням усередині групи в приватній сфері. Якщо наявна постійна потреба у використанні ромської для міжгрупового спілкування та спілкування в публічній сфері, ромська адаптується до таких нових ситуацій. Здатність відповідати комунікативним потребам мовців притаманна всім мовам світу. Хоча ромська мова має своє письмо вже кілька десятиліть, досі не приділено достатньої уваги постійній

комунікативній потребі в її функціональному поширенні на всі сфери повсякденного та публічного життя. Для міжгрупового спілкування ромську здебільшого використовують активісти, які можуть і хочуть адаптуватись один до одного з лінгвістичної точки зору. Те саме стосується усного використання ромської мови в офіційних сферах (див. репертуар 3 на мал. 1). Офіційна письмова ромська насамперед має символічні функції та лише обмежену комунікативну роль. Переважна більшість текстів є перекладами на ромську з мов більшості. Їхня основна мета – підкреслити здатність ромської функціонувати в цих контекстах, надавати підтримку в боротьбі за соціокультурне рівноправ'я ромів, символізувати бажання, потребу та вимогу щодо соціополітичної інтеграції ромів тощо.

СОЦІОПОЛІТИЧНИЙ СТАТУС

Переважає більшість носіїв ромської мови досі використовують її лише для спілкування всередині групи, а мови більшості – у всіх інших сферах. Як описано в останньому абзаці, це не пов'язано з лінгвістичною неповноцінністю ромської, а має соціолінгвістичні коріння. Функціональні обмеження ромської мови відображені в її соціополітичному статусі. Ромська мова маргіналізована в ЗМІ, освіті, вона не має значення в публічному житті, її зневажають у сфері адміністрування.

Ромська мова присутня майже у всіх типах ЗМІ. Крім щоденних і щотижневих газет, ромську використовують у журналах, брошурах і книгах. На державних і приватних каналах транслюють радіо й телепередачі ромською, є навіть кілька приватних теле- й радіостанцій із мовленням виключно ромською. Радіо- й телеканали також доступні через Інтернет, як і вебсайти, списки розсилки та чати. Друковані видання, а часом і радіо- й телетрансляції часто двомовні, що відображає лінгвістичний репертуар носіїв ромської й соціолінгвістичну ситуацію ромської мови як мови, над якою домінують. Однак незважаючи на її присутність у ЗМІ, вплив ромських ЗМІ на носіїв ромської незначний порівняно з впливом домінантних мов.

Насамперед, носії ромської мови зазнають впливу провідних ЗМІ, що виходять домінантною мовою, а ромські медіапродукти й трансляції в більшості випадків символічні, як і письмова ромська. У більшості випадків вимога використовувати ромську в освіті є частиною політичної програми боротьби ромів за рівні права й можливості. Результатом є діяльність, що починається із дій на найнижчому рівні через національні й регіональні заходи та простягається до загальноєвропейських ініціатив. Останні переважно є міжнародними угодами чи рекомендаціями наднаціональних організацій, які лише в кількох випадках супроводжуються конкретними заходами. Одним із таких рідкісних випадків є Європейський план навчальних програм для ромської мови та відповідні мовні портфоліо. Ці інструменти розробили відповідно до стандартів Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти (CEFR) Європейського Союзу як засіб для створення систем перевірки мовних знань. Найяскравішим прикладом міжнародної угоди, що має вплив на викладання ромської мови є Європейська хартія регіональних мов або мов меншин, яку буде розглянуто в наступному розділі. І рекомендації, і угоди є директивними інструментами, які часто можуть супроводжуватися національними чи регіональними заходами, – принаймні на юридичному рівні – уможливають викладання ромської мови.

У більшості випадків такі заходи включені в нормативно-правову базу, спрямовану на захист (національних) меншин певної країни чи регіону, і сформульовані у супровідній документації щодо викладання мов меншин. У випадку ромської мови органи влади майже завжди не займаються активною реалізацією цих директивних заходів. Вони просто надають можливість для викладання ромської мови, але покладають реалізацію заходів на НУО. Це питання варто розглядати з урахуванням множинності ромських діалектів, тоді як органи влади звикли мати справу з однорідними мовами, що мають стандарт, який слугує нормою у викладанні. Крім того, більшість директивних заходів викликані потребами із низів.

Без ініціатив із нижнього рівня більшість директивних заходів не були б реалізовані або залишалися б неефективними заявами доброї волі. Лише продуктивне співробітництво між НУО та органами влади забезпечить можливість зробити викладання ромської частиною системи освіти. Однак бути частиною системи автоматично не означає, що ромську буде включено у звичайну навчальну програму. Натомість ромську здебільшого викладають на позакласних заняттях, часто лише в рамках уроків із ромської історії та культури.

Ромська мова як мова викладання більш маргіналізована, ніж ромська як предмет. Якщо викладач кваліфікований у ромській мові, що буває доволі рідко, її можуть використовувати в спілкуванні з дітьми, чия рідна мова ромська та які погано знають мову більшості. У таких виняткових випадках ромська функціонує як додаткова мова для вивчення мови більшості. Описана ситуація, найімовірніше, пов'язана з тим фактом, що викладання ромської мови, і певною мірою викладання мов меншин у Європі в цілому є більше політичною, ніж педагогічною справою. Ромські НУО бачать викладання ромської мови частиною політичної боротьби за емансипацію від населення більшості та його домінантної культури й мови. Представники й органи влади більшості намагаються цінувати мову та культуру ромської меншини, видаючи декларативні акти, що наділяють ромську маргіналізовану роллю в загальноосвітньому процесі. Залежно від наявних умов, позакласні уроки ромської мови, на яких також вивчають культуру й історію, сприяють розширенню прав і можливостей ромських дітей та певною мірою протидіють тиску, спрямованому на лінгвістичну й культурну асиміляцію з населенням більшості. Однак незважаючи на ці побічні ефекти, на фоні політичної мотивації основна функція викладання ромської мови залишається на символічному рівні. Немає відомих випадків, коли ромську систематично використовували для викладання грамотності дітям, які вивчили її як рідну мову в ході первинної соціалізації. Такий систематичний підхід до викладання ромської став би найдоцільнішою причиною для її включення в загальнодержавний освітній процес.

Це відповідає рекомендації ЮНЕСКО (1953) щодо того, що найкращий спосіб навчити грамотності – використовувати рідну мову учня. Маргіналізація ромської в освіті знову є прямим наслідком соціолінгвістичної ситуації домінованої мови діаспори з майже відсутньою традицією грамотності. Оскільки громадське життя й управління завжди пов'язані з домінантними мовами з усталеною традицією грамотності, стає очевидно, чому ромська мова неважлива в громадському житті й ігнорується в управлінні. Описаний соціолінгвістичний статус ромської мови пояснює, що зміни в ситуації ромської мови приведуть лише до покращення статусу її носіїв – ромів. Хоча очевидно, що ромська мова, найімовірніше, ніколи не досягне збалансованих відносин із домінантними національними мовами Європи, поточний процес емансипації вже впливає на цей статус. Населення більшості сприймає ромську як основний чинник культурної ідентичності, а громадська думка найчастіше наділяє її статусом мови. Поширена раніше думка про те, що це беззмістовне мовлення, жаргон маргіналізованих груп і мова злочинців, поступово втрачає свою силу. Наслідком зміни цього ставлення, серед іншого, є помірна офіційна увага, яку ромській приділяють як європейській мові меншин. Крім того, використання ромської мови активістами на міжнародному рівні має вплив на її функції та структуру. Хоча використання мови обмежується невеликою підгрупою мовців, як засіб спілкування в межах політичного руху, ромська достатньо функціонально поширюється в офіційні сфери.

Таке поширення веде до лексичного збагачення та структурних змін. У ромській мові розвивається лексика, необхідна для обговорення правових, адміністративних, наукових та інших тем, а також структур, що дають змогу мовцям думати, писати й публічно розмовляти цією мовою на будь-яку тему. Через її використання представниками ромів в офіційних сферах, для ромської мови настав етап розвитку з просторіччя до літературної мови. Цей розвиток у жодному разі не повторює традиційну модель стандартизації, тобто примусове законодавче впровадження стандартизованого різновиду через освіту. Натомість його потрібно описувати як гармонізацію шляхом спроб і помилок під час спілкування за допомогою доступних мовних ресурсів. Тому продукти перекладу та стандартизації з основними символічними функціями, а також досвід спілкування, ресурси репертуарів тощо всіх носіїв сприяють цьому процесу гармонізації, результатом якого повільно стає свого роду міжнародна ромська мова. Що більше носіїв ромської мови беруть участь у цьому процесі, то більше цей міжнародний різновид поширяться, що допоможе подолати перешкоди в спілкуванні між носіями різних діалектів ромської. Передумовами для подальшого розвитку цього міжнародного різновиду є наступні покращення соціополітичної ситуації ромів. Поточні умови не лише обмежують розвиток ромської, але й насамперед перешкоджають інтеграції ромів як рівноправних громадян своїх рідних країн, і зрештою, європейських громадян.

РОМСЬКА МОВА ТА ХАРТІЯ РЕГІОНАЛЬНИХ МОВ АБО МОВ МЕНШИН

Незважаючи на поточну соціально-економічну маргіналізацію та соціополітичну стигматизацію ромів, як зазначено вище, статус ромської мови значно покращився

за останні десятиліття. Перш за все, це пов'язано з поточним процесом емансипації, який був би неможливим без змін у загальному підході до мов меншин на загальноєвропейському рівні. Ці зміни були ініційовані представниками традиційних мовних меншин у західній Європі (фризів, ірландців, вельців тощо) у другій половині

XX століття. Найважливішим інструментом, створеним у цьому контексті, є Європейська хартія регіональних мов або мов меншин. Комітет міністрів Ради Європи прийняв хартію як конвенцію в 1992 році, і вона набула чинності 1 березня 1998 року. На вебсторінці Хартії її мета описана так:

Хартія регіональних мов або мов меншин розроблена, з одного боку, для захисту і сприяння розвитку регіональних мов і мов меншин, які є під загрозою як аспект культурної спадщини Європи і, з іншого — з тим, щоб забезпечити можливість носіям регіональних мов або мов меншин користуватися ними в приватному та суспільному житті.

Мал. 2

Хартія визначає, що регіональні мови чи мови меншин відрізняються від офіційних мов держави та не є діалектом офіційної мови, їх традиційно використовують громадяни певної території (=територіальні мови) чи громадяни на території відповідної держави (=нетериторіальні мови), вони не є мовою (нещодавніх) мігрантів.

Ромська повністю відповідає основному визначенню європейської мови меншини. На основі перелічених критеріїв ромську потрібно описувати як відмінну від усіх офіційних мов Європи й таку, яку громадяни всіх держав Європи використовують по всій Європі ще з часів Середньовіччя.

Отже, Хартія повинна захищати ромську мову як мову меншин на території всіх країн, що ратифікували її до 2011 року. Однак не всі країни визнали ромську мову, а більшість із них вибрали для неї мінімальний захист як для нетериторіальної мови.

До держав, які виключили ромську з переліку мов меншин, належать такі країни, як Ліхтенштейн,

який оголосив, що на його території не розмовляють регіональними мовами чи мовами меншин у значенні Хартії, а також країни із доволі значною кількістю ромів, як-от Хорватія. У цьому випадку нетериторіальні мови виключаються в цілому, що перешкоджає офіційному визнанню ромської. Це не означає, що органи влади Хорватії нехтують ромською. Спільнотам, що розмовляють ромською, надають підтримку в освіті та ЗМІ. Однак те, що Хорватія не ратифікувала Хартію, для ромської мови є ознакою низького соціополітичного статусу ромів у цілому.

Оголошення всього ромського населення певної країни недавніми мігрантами — ще один спосіб знехтувати необхідністю офіційно визнати ромську мовою меншин. Іноді спростувати таке твердження та довести, що ромською в певній країні розмовляють здавна, майже неможливо, оскільки через соціальне виключення роми не могли володіти землею та майном. Ба більше, дуже часто їх поселення не були належним чином зареєстровані.

Іншим наслідком маргіналізації та дискримінації є постійна міграція, яку також використовують для спростування статусу ромів як корінного населення. Розрізнення між корінними чи аборигенними мовами та некорінними кочівними мовами — ще одна ознака низької підтримки для ромської мови як мови меншин. Для прикладу, під час ратифікації Хартії Австрія оголосила ромську нетериторіальною мовою на території Бургенланду, найсхіднішої землі на межі з Угорщиною. Тому серед ромського населення Австрії визнання ромської мови юридично обмежується її статусом діалекту меншини. Ромські діалекти недавніх мігрантів не лише теоретично не мають захисту з боку Хартії, але й із боку інших корінних груп. Практично, органи влади підтримують і носіїв інших діалектів. Незважаючи на це, той факт, що таке розрізнення наводиться в юридично обов'язковій конвенції, не лише демонструє низький соціополітичний статус ромів і, як наслідок — ромської мови, але й застереження щодо статусу ромів як однієї мовної спільноти.

Література

Friedman, Victor A. (2005.) The Romani Language in Macedonia in the third millenium: Progress and Problems; in: Schrammel, Barbara / Halwachs, Dieter W. / Ambrosch, Gerd (eds.) *General and Applied Romani Linguistics. Proceedings from the 6th International Conference on Romani Linguistics*, Munich: Lincom Europa: 163-173. | **Halwachs, Dieter W. (2003)** The Changing Status of Romani in Europe, in: Hogan-Brun, Gabrielle / Wolff, Stephen (eds.) *Minority Languages in Europe. Frameworks, Status, Prospects*, Houndmills/New York: Palgrave: 192-207. | **Hancock, Ian (ed.) (1979)** *Romani Sociolinguistics*, The Hague: Mouton. (= *International Journal of the Sociology of Language* 19). | **Matras, Yaron (2005)** The future of Romani: Toward a policy of linguistic pluralism, *Roma Rights* 1/2005: 31-44. | **Matras, Yaron (1999)** Writing Romani: The pragmatics of codification in a stateless language, *Applied Linguistics* 20/4: 481-502. | **UNESCO (1953)** *The Use of Vernacular Languages in Education* <<http://unesdoc.unesco.org/images/0000/000028/002897EB.pdf>>